

SYLWIA STASZEWSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

KRYTERIA I PROBLEMY DELIMITACJI OBSZARÓW WIEJSKICH STREFY PODMIEJSKIEJ

Abstract: Delimitation Criteria and Problems in the Rural Areas of the Suburban Area.

The purpose of the article is to establish the delimitation criteria of the Polish city suburban area and at the same time to arrange the foregoing different views on this topic. According to this, the content of the work has been divided into two parts. In the first one the review of literature has been made in order to search for the criteria and ways of the suburban area delimitation (critically referring to the choice legitimacy of the ratios suggested in the literature), whereas in the second part an attempt has been made to systematise the features and gauges mentioned in the first part on the particular topics compiling them into the following sets of criteria: functional and structural, morphologic and scenic, social and demographic, cultural and historic, administrative and economic.

This executed arrangement gives the view on the quantity and variety of the assumed criteria. In the article an attempt to establish the extent of the particular criteria features has been made, where the value of the extent testifies the salience of a particular feature in the delimitation process. Arguably, most of the researchers will still set the limits of the area according to their own established criteria and elaboration needs. However, the ones mentioned in the article provide basis for further delimitation attempts.

Keywords: Delimitation criteria, rural areas, suburban area.

Wstęp

Podstawowe znaczenie dla identyfikacji obszarów wiejskich strefy podmiejskiej ma procedura delimitacji jej zasięgu, w tym ustalenie cech strefy oraz mierników i wskaźników poziomu i jakości zagospodarowania przestrzennego. Jest ona trudna i często pomijana przez autorów zajmujących się jej badaniem, co również zauważyła pod koniec ubiegłego stulecia Jakóbczyk-Gryszkiewicz [1998]. W zależności bowiem od przyjętych kryteriów i potrzeb opracowania wyznaczane są różne granice tej samej strefy. Można się wręcz zgodzić ze stwierdzeniem Suliborskiego [1985], że w zależności od tego, jaką funkcję strefy badamy, jej zasięg za każdym razem jest inny. Niestety autorzy często ograniczają się jedynie do wskazań, że za wspomniany wyżej

obszar badań uważają tereny sąsiadujące z miastem lub przyjmują istniejące podziały administracyjne lub planistyczne.

Treść pracy podzielono na dwie części. W pierwszej dokonano przeglądu literatury w poszukiwaniu kryteriów i sposobów delimitacji strefy podmiejskiej, natomiast w drugiej podjęto próbę usystematyzowania wyróżnionych w części pierwszej cech i mierników w ujęciu tematycznym, kompilując je w następujące zbiory kryteriów:

- funkcjonalno-strukturalne;
- morfologiczno-krajobrazowe;
- społeczno-demograficzne;
- kulturowo-historyczne;
- administracyjno-gospodarcze.

Oczywiście kryteria te różnią się między poszczególnymi ośrodkami, gdyż zależą od lokalnych warunków środowiska naturalnego, uwarunkowań historycznych, gospodarczych, społecznych, kulturowych i politycznych [Dziwoński 1975]. Z tego też względu różne mogą być wartości progowe poszczególnych mierników i wskaźników. Kryteriów delimitacyjnych poszukiwano w literaturze polskiej i zagranicznej, jakkolwiek w zestawieniach uwzględniono tylko te wartości, które są właściwe dla Europy Środkowo-Wschodniej (przykładowe kryteria i ich wartości ustalone przez autorów odnaleźć można w tab.1).

1. Rozumienie i określenie zasięgu strefy podmiejskiej – przegląd literatury

Różnice w sposobie rozumienia i określenia zasięgu strefy wynikają z celu, któremu ma ono służyć. Zasięg strefy podmiejskiej ma jednak charakter umowny, ponieważ nie wyznaczają jej żadne granice. Panuje także dość powszechny pogląd, że nie istnieje linia absolutna, rozdzielająca zbiorowości miast i wsi [Sorokin, Zimmerman 1929; Sokołowski 1999], że miasto i strefa to jeden organizm, co wyklucza istnienie granicy między nimi [Bański 2008]. Ponad czterdzieści lat temu uważano, że początek strefy wyznaczają granice administracyjne miasta natomiast trzydzieści lat temu sądzono, że strefa podmiejska zaczyna się tam, gdzie kończy się zwarta zabudowa [Straszewicz 1985]. Część autorów przypisuje istnienie stref podmiejskich tylko miastom dużym liczącym powyżej 100 tys. lub nawet 500 tys. mieszkańców [Barbier 1985; Straszewicz 1985], inni 10-tysięcznym [Rakowski 1985], jeszcze inni sądzą, że każde miasto, niezależnie od wielkości, ma swoje zaplecze [Malisz 1966; Falkowski 2009]. Wielu jednak uważa, że określenie granic strefy wymaga kryteriów złożonych [Iwanicka-Lyra 1969; Falkowski 2009].

Analiza literatury przedmiotu w poszukiwaniu kryteriów delimitacji strefy podmiejskiej wykazała dwa kierunki myślenia o strefie. Traktowano ją jako wyraz rozprzestrzeniania się procesów urbanizacji, lub jako obszar pełniący określone funkcje

na rzecz miasta. Dlatego zapewne kierunkiem poszukiwań delimitacyjnych były często kryteria przestrzenne i społeczne [Jelonek 1985; Liszewski 1985; Suliborski 1985]. Często w literaturze cytowana jest metoda Liszewskiego i Jelonka. Sposób delimitacji strefy podmiejskiej zaproponowany przez Liszewskiego [1985] polegał na analizie przemian zagospodarowania strefy. W metodzie tej do wyznaczenia i określenia stopnia rozwoju terenów tworzących strefę podmiejską wybrano osiem cech (patrz tab.1). Każda z cech posiadała pięć stopni (klas), którym przypisano odpowiednie wartości liczbowe. Do określenia rodzaju badanego terenu autor wykorzystał typogram ósmioramienny, w którym każda z osi reprezentowała jedną z badanych cech. Niestety w obecnych czasach analiza czterech z ośmiu wymienionych przez Liszewskiego cech nie da właściwych dla celu delimitacji wyników (na pewno należałoby uaktualnić wartości podanych przez autora cech), gdyż na terenach strefy podmiejskiej wielkość działek, gęstość zabudowy, kierunek użytkowania ziemi oraz wielkość terenów upraw rolnych są zbliżone do wartości miejskich. Trudność polega również na wyznaczeniu wartości progowych i właściwą potem klasyfikację i interpretację. Jelonek [1985] natomiast analizował cechy pozwalające określić społeczno-demograficzną skalę zmian w strefie podmiejskiej (patrz tab. 1). W obecnych czasach wartości delimitacyjne wymienionych przez autora cech zbliżają się obecnie bardzo mocno do „miejskich”. Problematiczna jest zatem analiza cech dotyczących rozmieszczenia ludności i elementów zagospodarowania, gdyż ich wartości nie są rozmieszczone równomierne, ponadto ustalenie wartości tych cech na podstawie powierzchni administracyjnej badanej jednostki nie precyzuje jednolicie jej przynależności, zwłaszcza że wartości progowe na skali kontinuum wciąż się zmieniają.

Tabela 1

Wybrane kryteria delimitacji strefy podmiejskiej

Autor i rok wydania publikacji	Kryteria delimitacji strefy podmiejskiej
Lier [1965]	<ul style="list-style-type: none"> ● procentowy udział zatrudnionych poza rolnictwem, ● gęstość zaludnienia, ● dojazdy do pracy, ● intensywność zabudowy mieszkaniowej (liczba izb na 1 km²), ● typy zabudowy.
Iwanicka-Lyra [1969]	<ul style="list-style-type: none"> ● gęstość zaludnienia, ● procent ludności utrzymującej się z zawodów pozarolniczych, ● procent dojeżdżających do pracy do miasta centralnego, ● średnia liczba izb w budynku, ● średnia powierzchnia gospodarstw rolnych.

Autor i rok wydania publikacji	Kryteria delimitacji strefy podmiejskiej
[Eberhardt <i>et al.</i> 1973; Gontarski 1973]	<ul style="list-style-type: none"> ● przynajmniej 20% czynnych zawodowo poza rolnictwem zamieszkałych w gromadzie dojeżdża do pracy do miasta centralnego, ● przynajmniej 65% ludności utrzymuje się z zawodów pozarolniczych (lub 65% czynnych zawodowo jest zatrudnionych poza rolnictwem¹), ● gęstość zaludnienia gromady wynosi min. 100 os/km², ● w okresie pomiędzy przeprowadzonymi spisami nie nastąpiło zmniejszenie zaludnienia², ● intensywność zabudowy gromady wynosi min. 75 izb/km², ● przeciętna liczba izb w budynku mieszkalnym wynosi co najmniej 4,0.
Bruyelle [1976]	<ul style="list-style-type: none"> ● udział dojeżdżających do pracy wśród ludności aktywnej zawodowo (strefa przedmiejska 60%, strefa podmiejska 40%, strefa dojazdów 10%), ● udział dojeżdżających do pracy do miasta centralnego wśród ogółu dojeżdżających (strefa przedmiejska 80%, podmiejska 60%, dojazdów 50%).
Liszewski [1985]	<ul style="list-style-type: none"> ● wielkość działki, ● gęstość sieci dróg i ulic (cechy charakteryzujące organizację terenu), ● intensywność poziomu użytkowania ziemi, ● gęstość zabudowy (cechy charakteryzujące zagospodarowanie terenu), ● kierunek użytkowania ziemi, ● liczba form użytkowania ziemi, ● wielkość terenów zieleni i rekreacji, ● wielkość terenów intensywnych upraw rolnych (cechy opisujące funkcję terenu).
Jelonek [1985]	<ul style="list-style-type: none"> ● gęstość zaludnienia, ● rozmieszczenie ludności, ● ruch naturalny, ● migracje, ● struktura demograficzna i społeczno-zawodowa ludności.
Lier [1965]	<ul style="list-style-type: none"> ● procentowy udział zatrudnionych poza rolnictwem, ● gęstość zaludnienia, ● dojazdy do pracy, ● intensywność zabudowy mieszkaniowej (liczba izb na 1 km²), ● typy zabudowy.

¹ Przy czym, jeżeli wskaźniki te wynoszą 80%, gromady te nie muszą spełniać kryterium powiązań (kryterium ekonomiczno-społeczne).

² Lub wskaźnik wzrostu zaludnienia gromady w ostatnich 10 latach wynosi co najmniej 110% (kryterium demograficzne).

Autor i rok wydania publikacji	Kryteria delimitacji strefy podmiejskiej
Bruyelle [1976]; Sporck, Van der Haegen, Pattyn, [1985] za Zborowski [2005]	<ul style="list-style-type: none"> ● dynamika ludności w okresie międzypisowym (> 115%), ● udział ludności mieszkającej od urodzenia wśród ogółu ludności (< 50%), ● udział osób przybyłych na pobyt stały z terenu aglomeracji morfologicznej wśród ogółu imigrantów (> 25%), ● udział pracujących w aglomeracji morfologicznej wśród ogółu mieszkańców aktywnych zawodowo (> 25%), ● udział dojeżdżających do pracy w aglomeracji wśród ogółu dojeżdżających do pracy (> 50%), ● udział dojeżdżających do pracy wśród ludności aktywnej zawodowo (> 40%), ● udział aktywnych zawodowo w I sektorze gospodarki narodowej (< 10%), ● mediana dochodów gminy w stosunku do mediany rejonu <i>arrondissement</i> (> 100%).
Vandermotten [1991]	<ul style="list-style-type: none"> ● przyrost ludności w wyniku migracji w okresie międzypisowym (1% rocznie).
Bański [2008]	<ul style="list-style-type: none"> ● zasięg i natężenie dojazdów do pracy, ● funkcje gospodarcze pełnione przez obszar (różnicowanie funkcji gospodarczych, ● kategorie zagospodarowania ziemi i ich zmienność „otwartość krajobrazu” , ● fragmentacja gruntów, ● zatrudnienie pozarolnicze, ● różnicowanie struktury zatrudnienia, ● struktura użytkowania ziemi, ● gęstość sieci drogowej, ● gęstość wyposażenia infrastrukturalnego, ● gęstość zabudowy, ● gęstość zaludnienia, ● ceny gruntów, ● zanieczyszczenie środowiska, ● intensywność indywidualnego ruchu budowlanego.
Falkowski [2009]	<ul style="list-style-type: none"> ● przyrost liczby ludności (duży), ● migracje (duży), ● udział procentowy ludności z wykształceniem wyższym (4–6%), ● struktura zatrudnienia (sektor rolniczy 50–60%; sektor przemysłowy 30–40%; sektor usług 10–44%), ● stopa bezrobocia (10–15%) (na ogół dwu- lub trzykrotnie wyższa od tej w mieście), ● dynamika przyrostu podmiotów gospodarki narodowej (30–50%) (wyższa o kilka % niż w centrach).

Autor i rok wydania publikacji	Kryteria delimitacji strefy podmiejskiej
Woźniak [2012]	<ul style="list-style-type: none"> • dynamika przyrostu ludności, • wykształcenie, • dynamika przyrostu budownictwa mieszkaniowego (przy podziale na zabudowę jedno- lub wielorodzinną), • średnia powierzchnia mieszkania³, • średnie ceny nieruchomości, średni dochód gmin z tytułu udziału w podatku dochodowym osób fizycznych/1 mieszkańca.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie literatury przedmiotu.

Istniejący na początku XXI w. zbiór wskaźników zaczęto uzupełniać o te związane z historycznymi, ekologicznymi a nawet krajobrazowymi uwarunkowaniami. Sądzono nawet, że jednym w ważniejszych kryteriów delimitacji strefy podmiejskiej powinny być przyrodnicze uwarunkowania kształtowania krajobrazu, że kryterium to powinno być przyjmowane jako jeden z głównych wyznaczników granic obszarów strefy podmiejskiej Faracik [2006]. Większość badaczy jednak ustalała kryteria, które najczęściej zależały od przedmiotu i funkcji badawczej. Bański [2008] wyznaczył dwa kryteria delimitacji strefy podmiejskiej – funkcjonalne i strukturalne. Uważał, że można ją odróżnić od otoczenia, bowiem w stosunku do miasta i wsi ma ona zróżnicowaną strukturę użytkowania ziemi, bardziej różnorodne funkcje gospodarcze, inne ceny gruntów oraz inną gęstość zabudowy (tab. 1).

Kryteria te są dyskusyjne, a zwłaszcza: gęstość zaludnienia, gęstość zabudowy, zatrudnienie pozarolnicze, ceny gruntów czy intensywność indywidualnego ruchu budowlanego. Biorąc pod uwagę przebieg granic administracyjnych strefy podmiejskiej ustalenie dwóch pierwszych, z listy wymienionych przed chwilą kryteriów, napotyka na pewne trudności. W skład strefy wchodzi zazwyczaj znaczne obszary niezaludnione i niezainwestowane (użytki rolne, lasy, wody), w związku z tym nie jest znana dokładna powierzchnia obszarów zamieszkałych. Analiza tych kryteriów może prowadzić zatem do mylących wniosków. Problemem jest także ustalenie zatrudnienia pozarolniczego. Ze względu na sytuację ekonomiczną społeczeństwa, ich możliwości inwestycyjne, trudności finansowe, trudności w znalezieniu pracy w wyuczonym zawodzie, pojawia się problem wielozawodowości, wielofunkcyjności przedsięwzięć inwestycyjnych (wielobranżowość), ciągłej zmiany i poszukiwań miejsca pracy. Trudno zatem o stałą zależność w analizowanych przez Bańskiego obszarach, zbyt wiele czynników ma na nią wpływ. Kolejne kryterium sformułowane przez wspomnianego autora – ceny gruntów – jest niedoprecyzowane, bowiem inaczej kształtują się ceny gruntów dla inwestorów (dużych) krajowych, inne dla zagranicznych (ma to związek

³ Wskaźnik ten uległ standaryzacji ze względu na zróżnicowaną proporcję mieszkań w różnych typach zabudowy.

z procedurą pozyskania inwestorów przez władze samorządowe, z marketingiem terytorialnym, z narzędziami utrzymania i pobudzania rozwoju), inaczej dla inwestorów indywidualnych (osób fizycznych), szukających raczej nieruchomości gruntowych niezabudowanych. Ceny wymienionych gruntów i nieruchomości zależą również od wielu uwarunkowań, takich jak: odległość od miasta, usytuowanie względem drogi, dostępność infrastruktury technicznej, dostępność komunikacji publicznej, dostępność połączeń kolejowych, atrakcyjność otoczenia (tereny rekreacyjne, lasy), jakość dróg (utwardzenie, parametry techniczne), bliskość usług (handlowych, oświaty, kultury) czy bliskość terenów mieszkaniowych. Ceny te zmieniają się również w zależności od zapotrzebowania potencjalnych klientów, a te zależą od możliwości zbytu, możliwości kooperacji, wymagań i preferencji, a także od sytuacji materialnej, możliwości kredytowych, które stanowią niekiedy barierę dla wielu inwestorów. Dyskusyjne jest też wartościowanie przez Bańskiego cechy dotyczącej intensywności indywidualnego ruchu budowlanego. Miasta (zwłaszcza duże) nie mają już (lub mają w bardzo ograniczonym zakresie) terenów pod rozwój indywidualnego budownictwa, więc wiadomo, że intensywność będzie mała. Większa na pewno będzie w strefie przedmiejskiej (na obrzeżach miasta) oraz w bliższej strefie podmiejskiej. Intensywność ta będzie skorelowana z odległością od miasta, dostępnością i cenami materiałów budowlanych, możliwością pozyskania fachowców/firm zajmujących się realizacją tego typu inwestycji i oczywiście atrakcyjnością miejsca, o której wcześniej była już mowa. Wymienione przez autora cechy nie mogą w pełni zostać wykorzystane w celu delimitacji strefy. Problem stanowi dostęp do szczegółowych danych, oraz istnieją trudności w ustaleniu wartości dla niektórych cech np. dla cechy „otwartość krajobrazu” czy „fragmentacja gruntów”.

Falkowski [2009], w przeciwieństwie do Bańskiego, prezentując wyniki swoich badań nad zagospodarowaniem stref podmiejskich, wyróżnił nie tylko wiele mierników i wskaźników pozwalających na ich delimitację, ale ustalił również ich wartości progowe (tab. 1). Uważał, że dla zobrazowania zmian w sposobie zagospodarowania strefy ważne są: analiza zapotrzebowania rynku na potrzeby żywnościowe pochodzenia rolniczego, ogrodniczego i sadowniczego, intensywność zagospodarowania gospodarstw oraz poziom wykształcenia rolniczego, bowiem to właśnie one decydują o wielofunkcyjnym rozwoju wsi podmiejskich. Autor analizował także liczbę wydanych decyzji (pozwoleń) budowlanych (mieszkaniowych, produkcyjnych, gospodarczych, związanych z inwestycjami infrastrukturalnymi), a także badał ich kubaturę. Zwracał uwagę na istotę długości sieci infrastrukturalnej, zwłaszcza komunikacyjnej i komunalnej, na rodzaje obiektów i urządzeń związanych z siecią oraz na intensywność ruchu samochodowego. Według Falkowskiego [2009] wielkość stref podmiejskich jest uzależniona od wielkości miasta. Obszar podmiejski i jego zasięg przestrzenny wyznaczany jest przez zasięg wpływów miast. Im większe miasto tym pełniej wykształcona i zagospodarowana strefa. Autor uważa, że zasięg tego wpływu może być oceniany przez pewne zjawiska i procesy, będące konsekwencją funkcjonowania następujących

form zagospodarowania: osiedli mieszkaniowych (rezydencji podmiejskich), terenów rolniczych, terenów rekreacyjnych, parków wypoczynkowych, terenów leśnych, przemysłowych (przetwórstwa rolniczego, cegielnie, żwirownie, tartaki np.), linii i węzłów komunikacyjnych, stacji rozrządowych, warsztatów naprawczych np. stref ochrony krajobrazu, obiektów handlowych, składów i magazynów, obiektów i urzędzeń infrastruktury technicznej, obiektów usług nieprodukcyjnych (banków, usług związanych z nieruchomościami, administracją), obiektów i urzędzeń gospodarki komunalnej (cementarzy, oczyszczalni, wysypisk).

Zdaniem Komornickiego i Śleszyńskiego delimitacja obszaru oddziaływania miast powinna być oparta na dwóch elementach: 1) rzeczywistym, tzn. obecnym rozkładzie funkcji miejskich (strefy suburbanizacji) (wówczas oddziaływanie to nazywane jest rzeczywiste) i 2) multimodalnej dostępności czasowej, opartej na transporcie samochodowym i kolejowym – oddziaływanie potencjalne. Autorzy ci, na podstawie charakterystyki społeczno-gospodarczej gmin oraz badania dostępności przestrzenno-czasowej, dokonali typologii jednostek przestrzennych na: miasto, rzeczywista strefa podmiejska (najsilniejszego rzeczywistego oddziaływania miasta, w której ma obecnie miejsce koncentracja cech miejskich przy jednocześnie dobrej dostępności transportowej), potencjalna strefa podmiejska (najsilniejszego potencjalnego oddziaływania miasta, dla której obecnie nie stwierdza się znacznej koncentracji cech miejskich, gdzie dobra dostępność transportowa tworzy możliwość rozwoju powiązań funkcjonalnych z obszarem rdzeniowym), słabo dostępna strefa zewnętrzna, potencjalna strefa zewnętrzna i strefa peryferyjna. Układ ten (w podziale na strefę bliższą (wewnętrzną) i dalszą (zewnętrzną) jest zgodny z podziałem struktury miast europejskich i amerykańskich [Komornicki, Śleszyński 2009; Staszewska 2013].

W prezentowanych poglądach pojawia się wniosek, że nie istnieje ogólnie przyjęty zespół wskaźników i ich wartości progowe, które kwalifikowałyby badany obszar wiejski do zbioru strefy podmiejskiej. Wymieniane w literaturze kryteria warto by jednak chociaż usystematyzować. „Posegregowanie” ich w tematyczne zbiory pozwoli nie tylko na ich uporządkowanie, ale przede wszystkim na wydzielenie kryteriów istotnych w procesie delimitacji.

2. Próba usystematyzowania kryteriów delimitacyjnych

Ponieważ wielość i różnorodność przyjmowanych przez wielu autorów kryteriów jest duża, dlatego podjęto w opracowaniu próbę ich sklasyfikowania i przydzielenia do jednej, z wymienionych we wstępie, tematycznych grup.

Grupa kryteriów funkcjonalno-strukturalnych (tab. 2) zawiera te, mówiące o właściwościach, cechach fizycznych form zagospodarowania strefy, o liczbie elementów i sposobie ich zagospodarowania. Kryteria morfologiczno-krajobrazowe mówią o wewnętrznym układzie, proporcjach funkcjonalnych form zagospodarowania. Kryteria społeczno-demograficzne dotyczą zmian ludnościowych, struktury wiekowej, struk-

tury wykształcenia, informują o ruchach ludności i o warunkach ich zamieszkania. Kryteria kulturowo-historyczne sięgają do genetycznych korzeni wiejskich wartości, do dawnego sposobu życia na wsi, relacji międzysąsiedzkich, szacunku do natury. Kryteria administracyjno-gospodarcze związane są z administracyjną i ekonomiczną działalnością zarówno władz samorządowych, jak i mieszkańców danego obszaru. Mówią o funkcjach gospodarczych, aktywności zawodowej ludności i działalności podmiotów gospodarczych.

Dokonane uporządkowanie daje pogląd na ilość i różnorodność przyjmowanych kryteriów. W opracowaniu podjęto próbę ustalenia wagi poszczególnych cech, przy czym wielkość wagi świadczy o istotności danej cechy w procesie delimitacji. Podstawą ustalenia wielkości wagi danej cechy były studia literaturowe i analiza kryteriów proponowanych przez innych autorów (patrz tab. 1). Suma wielkości wag cech wyznaczała wagę kryterium. Zapewne większość badaczy nadal będzie wyznaczać granice strefy w zależności od własnych przyjętych kryteriów i potrzeb opracowania, te wymienione powyżej mogą stanowić jedynie podstawę do dalszych prób delimitacyjnych.

Oczywiście przy procesie delimitacji należy zwrócić uwagę na specyfikę cech i charakter tych kryteriów:

- wartości większości z cech opierają się na obliczeniach w skali gminnej, odnosząc uzyskane wyniki do całości administracyjnego obszaru, a nie do terenów zabudowanych czy zagospodarowanych, co może doprowadzić do mylących wniosków;
- wielkości niektórych obliczanych wskaźników zależą od różnego rodzaju czynników (przyrodniczych, gospodarczych, prawnych), które zmieniając się mają wpływ na zmiany wartości wskaźników, należy to uwzględniać w interpretacjach dynamiki lub w wykazywaniu tendencji malejących lub wzrostowych;
- większość mierników i wskaźników opiera się na trudno dostępnych i płatnych danych statystycznych⁴;

⁴ W Polsce najmniejszą jednostką administracyjną, do której zbiera się corocznie dane jest gmina. Dane szczegółowe, np. gromadzone na poziomie gmin (o obrębach geodezyjnych wsi), można uzyskać wyłącznie z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań oraz z Powszechnego Spisu Rolnego. W ocenie organizacji międzynarodowych spisy są jednymi z największych przedsięwzięć organizacyjnych państw. Są kosztowne, długotrwałe, wymagają dokładności i zaangażowania. Dlatego uzyskanie danych do analiz przez badaczy jest kosztowne. Ponadto, dane ze spisów są zawsze obciążone pewną niezgodnością biorąc pod uwagę badawcze jednostki organizacyjne. Na przykład zgodnie z art. 4 *Rozporządzenia (WE) Nr 763/2008 Parlamentu Europejskiego i Rady z 9.07.2008 r. w sprawie spisów powszechnych ludności i mieszkań*, państwa członkowskie UE zobligowane są do zbierania danych statystycznych. Tymi źródłami danych mogą być: tradycyjne spisy powszechne; spisy powszechne oparte na danych z rejestrów administracyjnych; kombinacja tradycyjnych spisów powszechnych z badaniami reprezentacyjnymi; kombinacja spisów powszechnych na podstawie danych z rejestrów administracyjnych z badaniami reprezentacyjnymi; kombinacja spisów powszechnych na podstawie danych z rejestrów administracyjnych z tradycyjnymi spisami powszechnymi; kombinacja spisów powszechnych na podstawie danych z rejestrów administracyjnych z badaniami reprezentacyjnymi oraz tradycyjnych spisów powszechnych; oraz odpowiednie badania oparte na próbie rotacyjnej („kroczące” spisy powszechne). Ze względu na dużą liczbę źródeł mogą wystąpić trudności w precyzyjnym ustaleniu danych.

- wśród zaprezentowanych kryteriów wyróżnia się liczbowe i opisowe oraz obiektywne i subiektywne, dlatego nie mogą być one stosowane w celach porównawczych (np. w stosunku do innych stref podmiejskich);
- większość kryteriów ma charakter ilościowy, brakuje jakościowych kryteriów delimitacyjnych.

Tabela 2

Kryteria delimitacji strefy podmiejskiej polskiego miasta

Zbiory kryteriów	Kryteria delimitacji	
Kryteria funkcjonalno-strukturalne (35%)	3% 5% 1% 1% 1% 5% 5% 1% 3% 5% 3% 1% 1%	<ul style="list-style-type: none"> • zasięg i natężenie dojazdów do pracy • gęstość sieci dróg i ulic • wielkość działki • średnia powierzchnia gospodarstw rolnych • wielkość terenów intensywnych upraw rolnych • gęstość i intensywność zabudowy • struktura użytkowania ziemi i jej zmienność • fragmentacja gruntów • liczba wydanych decyzji (pozwoleń) budowlanych • długość sieci infrastruktury technicznej • dynamika przyrostu budownictwa mieszkaniowego (przy podziale na zabudowę jedno- lub wielorodzinną), • obecny rozkład funkcji miejskich • ciągłość przestrzenna strefy
Kryteria morfologiczno-krajobrazowe (5%)	3% 1% 1%	<ul style="list-style-type: none"> • typ (rodzaj) zabudowy • wielkość terenów zieleni i rekreacji • „otwartość krajobrazu”
Kryteria społeczno-demograficzne (35%)	5% 5% 5% 3% 3% 3% 3% 1% 3% 1% 3%	<ul style="list-style-type: none"> • gęstość zaludnienia • skala i tempo zmian stanu ludności • udział dojeżdżających do pracy do miasta centralnego wśród ogółu dojeżdżających • udział ludności mieszkającej od urodzenia wśród ogółu ludności • udział osób przybyłych na pobyt stały z terenu aglomeracji morfologicznej wśród ogółu imigrantów • migracje • struktura demograficzna i społeczno-zawodowa ludności • udział osób w wieku ponad 65 lat wśród ludności ogółem • udział osób z wykształceniem wyższym (struktura wykształcenia) • różnorodność form mobilności przestrzennej • rozmieszczenie ludności

Zbiory kryteriów	Kryteria delimitacji	
Kryteria kulturowo-historyczne (5%)	1% 1% 1% 1% 1%	<ul style="list-style-type: none"> • występowanie społeczności rolniczych, wioskowych, wiejskich • specyficzna rzeczywistość socjologiczna, która powstała pod wpływem długiej historii, charakteru zaludnienia, dominacji działalności rolniczej, stosunków własności ziemi, stosunku do przyrody • przekonanie mieszkańców, że żyją na wsi • tradycyjny styl życia (bliski naturze) • specyficzny system wartości, w którym szczególne znaczenie ma rodzina, własność i przywiązanie do ziemi, istnienie więzi społecznej
Kryteria administracyjno-gospodarcze (20%)	3% 3% 1% 5% 1% 3% 3% 1%	<ul style="list-style-type: none"> • procentowy udział zatrudnionych poza rolnictwem • udział dojeżdżających do pracy wśród ludności aktywnych zawodowo • udział aktywnych zawodowo w I sektorze gospodarki narodowej • zróżnicowanie funkcji gospodarczych • stopa bezrobocia • ceny gruntów i nieruchomości • dynamika przyrostu podmiotów gospodarki narodowej • średni dochód gmin z tytułu udziału w podatku dochodowym osób fizycznych/1mieszkańca

Źródło: Opracowanie własne.

Wielorakość czynników, intensywność zmian i trudności w zdobyciu precyzyjnych informacji (danych) o poszczególnych badanych jednostkach osadniczych uniemożliwia wydzielenie wielkości progów kwalifikujących badaną jednostkę do zbioru strefy podmiejskiej. Trudność ta wynika głównie z toczącego się procesu urbanizacji i ciągłych, związanych z nim, zmian w strukturze strefy. Obecnie układ strefy jest zapewne bardziej złożony niż kiedyś, gdyż skutecznie modelowany jest nie tylko warunkami środowiska przyrodniczego, ale także procesami modernizacji, innowacji, urbanizacji [Falkowski 1993; Liszewski, Maik 2000; Rydz 2008; Wójcik 2008], a także komercjalizacji i konkurencyjności [Staszewska 2008]. W teraźniejszej wsi podmiejskiej następuje delokalizacja produkcji, relokalizacja społeczności wiejskich [Lamarche 1986], reminiscencja wiejskości, a z czasem zajdzie także globalizacja [Bauman 2000]. Na obszarach strefy widoczne jest ekstensywne użytkowanie przestrzeni i zasobów naturalnych, brak jest wiejskości ustrukturalizowanej wokół działalności rolniczej i społeczności chłopskiej. Przez wiele lat wsie podmiejskie wykształciły własne systemy produkcyjne, od których zależał sposób życia, konsumpcji i więzi społeczne, zmieniła się proporcja między czasem wolnym a czasem pracy, między stosunkami zawodowymi i rodzinnymi [Marmont 1996]. Na ich terenach zauważono: kurczenie się przestrzeni produkcyjnych (związanych z produkcją rolną), rozrost przestrzeni wymiany (poprawę stanu dróg, powstawanie dróg i ścieżek komunikacyjnych, sieci informacyjnych, sieci gazowej i wodociągowej), rozwój przestrzeni konsumpcji

(zmiana i powiększenie otoczenia), nastąpiła estetyzacja (upiększanie bezpośredniego otoczenia), ekologizacja przestrzeni (zalesianie gruntów, stosowanie naturalnych materiałów budowlanych), dywersyfikacja przestrzeni, jej funkcjonalizacja i indywidualizacja, energooszczędność, koncentracja przestrzeni, (co wiąże się z intensyfikacją wykorzystania i zagospodarowywania obszarów w centralnych częściach), polaryzacja przestrzeni, rozwarstwienie i zróżnicowanie społeczne.

Zakończenie

Delimitacja obszarów wiejskich strefy podmiejskiej i ustalenie wartości progowych dla wielu cech nie są proste. Zależą one od przedmiotu, funkcji i skali badawczej, dostępności do danych, ich dokładności oraz, jak zauważono już we wstępie, wielu lokalnych uwarunkowań. Jakkolwiek wielu autorów do ustalenia granic strefy podmiejskiej wykorzystuje wskaźniki i mierniki statystyczne. GUS bowiem ustala, w celach statystycznych, kryteria wiejskości i miejskości, jednak nie definiuje pojęcia i zasięgu strefy podmiejskiej.

Wielorakość czynników, intensywność zmian i trudności w zdobyciu precyzyjnych informacji (danych) o poszczególnych badanych jednostkach osadniczych uniemożliwia wydzielenie wielkości progów kwalifikujących badaną jednostkę do zbioru strefy podmiejskiej. Kiedyś główną funkcją omawianej strefy było wyżywienie miasta [Czarnecki 1956; Dobrowolska 1968; Falkowski 1985; Straszewicz 1985]. Wsie te były niemobilne [Blanc 1997], tworzyły strefy o słabej gęstości społeczno-ekonomicznej, lecz o dużych możliwościach instytucjonalnych i materialnych, w których widoczna była marginalizacja rolnictwa i ekskluzja osób związanych z rolnictwem [Reis 1999]. Wiejskość kojarzyła się raczej z obrazami i symbolami, które były wyrazem mitu jako takiego, kategorii debaty walki ideologiczno-politycznej [Jollivet 1996]. W Polsce w latach 70. i 80. XX w. charakter strefy podmiejskiej stawał się coraz bardziej polifunkcyjny [Falkowski 1981; Liszewski 1987], co pociągnęło za sobą zmiany w sposobie zagospodarowania tych terenów. Zauważono zmiany form zagospodarowania (związanych z osadnictwem), pojawiły się bardziej rozbudowane układy liniowe (komunikacja, infrastruktura techniczna) przeplatały się układy powierzchniowe związane z rolnictwem, leśnictwem, turystyką, rekreacją i mieszkalnictwem. Obecnie układ ten jest zapewne bardziej złożony niż kiedyś, gdyż skutecznie modelowany jest nie tylko warunkami środowiska przyrodniczego, ale raczej procesami modernizacji, innowacji, konkurencyjności o czym była już mowa.

Trudno zatem o wytyczenie granic strefy, o jej identyfikację i wydzielenie z otoczenia. Trudno, ponieważ strefa ma dwie granice, które należałoby ustalić. Pierwsza to „miejska”, bo przecież granica administracyjna miasta nie zawsze jest granicą strefy, druga natomiast to „wiejska” oddzielająca to co dawne, regionalne, idylliczne. Dlatego zapewne większość badaczy nadal będzie wyznaczać granice strefy w zależności od własnych przyjętych kryteriów i potrzeb opracowania.

Literatura

- Bański J., 2008, *Strefa podmiejska – już nie miasto, jeszcze nie wieś*, [w:] *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, A. Jezierska-Thole, L. Kozłowski (red.). Wyd. Naukowe UMK, Toruń, s. 29–43.
- Barbier B., 1985, *Strefa podmiejska i przestrzeń podmiejska w geografii francuskiej*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, nr 5.
- Bauman Z., 2000, *Globalizacja i co z tego dla ludzi wynika*. PIW, Warszawa.
- Blanc M., 1997, *La ruralité: diversité des approches*. Economie Rurales, nr 242.
- Bruyelle P., 1976, *Delimitation et structure des principales zones urbaines de la Région du Nord*. Hommes et Terres du Nord, 1, s. 49–96.
- Czarnecki W., 1956, *Strefa żywicielska w miastach starożytnych*. „Architektura” 2, s. 3–4.
- Dobrowolska M., 1968, *Przeobrażenia społeczne wsi podmiejskich: wsie podkrakowskie*. Prace Geograficzne, s. 26–45.
- Dziwoński K., 1975, *The Current Forms and Patterns of Urbanization*, [w:] *Essays on World Urbanization*, R. Jones (red.). London, s. 29–36.
- Eberhardt P., Gontarski Z., Siemiński J., 1973, *Koncepcje delimitacji aglomeracji miejskich w Polsce*, [w:] *Agglomeracje miejskie w Polsce. Pojęcie i terminologia*. Biuletyn KPZK PAN, z. 79, s. 29–41.
- Falkowski J., 1981, *Wpływ urbanizacji i uprzemysłowienia na przemiany w strukturze przestrzennej rolnictwa*. Toruń.
- Falkowski J., 1985, *Funkcja rolnicza strefy podmiejskiej*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica 5, s. 273–285.
- Falkowski J., 1993, *Przekształcenia funkcjonalno-strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Polski. Ujęcie diagnostyczno-modelowe*. Wyd. UMK, Toruń.
- Falkowski J., 2009, *Zagospodarowanie podmiejskiej przestrzeni geograficznej w Polsce, Współczesne problemy przemian strukturalnych przestrzeni geograficznej*. Wyd. Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk, s. 217–232.
- Faracik R., 2006, *Turystyka w strefie podmiejskiej Krakowa*. IGiGP, UJ, Kraków.
- Gontarski Z., 1973, *W sprawie delimitacji i typologii wielkomiejskich układów osadniczych (obszarów metropolitalnych)*. Biuletyn KPZK PAN, z. 79, s. 11–28, PWN, Warszawa.
- Iwanicka-Lyra E., 1969, *Delimitacja aglomeracji wielkomiejskich w Polsce*. IGiPZ PAN, Prace Geograficzne, 76, PWN, Warszawa.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1998, *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast, studium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*. Wyd. UŁ, Łódź.

- Jelonek A., 1985, *O problemach demograficznych strefy podmiejskiej*, [w:] *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica 5, Wyd. UŁ, Łódź, s. 327–336.
- Jollivet M., 1996, *Les fondements agraires de l'Europe*, [w:] M. Jollivet, N. Eizner (red.). *L'Europe et ses campagnes*. Presses de Sciences Po, Paris.
- Komornicki T., Śleszyński P., 2009, *Typologia obszarów wiejskich pod względem powiązań funkcjonalnych i relacji miasto-wieś*, [w:] *Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, J. Bański (red.). Studia Obszarów Wiejskich, t. 16, s. 9–38.
- Lamarche H., 1986, *Localisation, délocalisation, relocalisation du milieu rural*, [w:] *L'esprit des lieux: localité et changement social en France*. Editions du: Centre national de la recherche scientifique CNRS, Paris.
- Lier K., 1965, *Region metropolitalny Warszawy – próba delimitacji*. Biuletyn KPZK PAN, z. 35, Warszawa.
- Liszewski St., 1985, *Użytkowanie ziemi jako kryterium strefy podmiejskiej*, [w:] *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica 5, Wyd. UŁ, Łódź, s.75–90.
- Liszewski S., 1987, *Strefa podmiejska jako przedmiot badań geograficznych. Próba syntezy*, Przegląd geograficzny, t. 59, z. 1–2, s. 65–76.
- Liszewski S., Maik W., 2000, *Osadnictwo*. Wielka Encyklopedia Geografii Świata, t. XIX, Wyd. Kurpisz, Poznań.
- Malisz B., 1966, *Zarys teorii kształtowania układów osadniczych*. Wyd. Arkady, Warszawa.
- Marmont M., 1996, *Le rural comme catégorie de lecture du social*, [w:] *L'Europe et ses campagnes*, M. Jollivet, N. Ezner (red.). Presses de Sciences Po, Paris.
- Rakowski W., 1985, *Urbanizacja stref podmiejskich*, [w:] *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica 5, Wyd. UŁ, Łódź, s. 313–325.
- Reis J., 1999, *O Rural e o Urbano: as novas soluções institucionais e o problema da densidade dos meios*, [w:] *Desenvolvimento rural. Desafio e utopia*. Centro de Estudos Geográficos Universidade de Lisboa, Lisboa.
- Rydz E., 2008, *Przekształcenia osadnictwa wiejskiego na Pomorzu Środkowym ze szczególnym uwzględnieniem stref podmiejskich*, [w:] *Gospodarka przestrzenna w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce*, A. Jezirska-Thöle, L. Kozłowski (red.). Wyd. Naukowe UMK, Toruń, s. 157–175.
- Sokołowski D., 1999, *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu Kontinuum wiejsko-miejskiego*. UMK, Toruń.
- Sorokin P. A., Zimmerman C. C., 1929, *Principles of Rural-urban Sociology*. Henry Holt&Co., New York.

- Sporck J., Van der Haegen, Pattyn M., 1985, *L'organisation spatiale de L'espace urbain*. Biuletin trimestriel du Crédit Communal de Belgique, nr 39.
- Staszewska S., 2008, *Strefa podmiejska – konkurencją dla miasta?*, [w:] *Współczesne kierunki i wymiary procesów urbanizacji*, J. Słodczyk, M. Śmigielska (red.). Opole, s. 323–330.
- Staszewska S., 2013, *Urbanizacja przestrzenna strefy podmiejskiej polskiego miasta*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
- Straszewicz L., 1985, *Strefa podmiejska. Pojęcia i definicje*, [w:] *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica 5, Wyd. UŁ, Łódź, s. 7–16.
- Suliborski A., 1985, *Delimitacja strefy podmiejskiej Łodzi. Analiza pojęć i założeń metodologicznych*. Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica, nr 5.
- Vandermotten C., Tanghe M., 1991, *Comparative Atlas of the European Cities. Methodological Notice*. Univ. Libre de Bruxelles, (masz.).
- Woźniak M., 2012, *Zróżnicowanie standardu zabudowy w warszawskiej strefie podmiejskiej*, [w:] *Obraz współczesnej metropolii a metropolie przeszłości – między przełomem a kontynuacją*, J. W. Kwiatkowski (red.). Wyd. UW, Warszawa, s. 120–131.
- Wójcik M., 2008, *Przemiany społeczno-gospodarcze wsi aglomeracji łódzkiej w okresie transformacji ustrojowej*. Wyd. UŁ, Łódź.
- Zborowski A., 2005, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej regionu miejskiego w okresie realnego socjalizmu w transformacji ustrojowej (na przykładzie Krakowa)*. Wyd. IGiGP UJ, Kraków.